

Зарицький М.С. Ергономіка розумової діяльності

У статті розглядаються проблеми оптимізації розумової діяльності, у зв'язку з чим пропонується уніфікація мови науки (передусім у сфері мовознавства, логіки, психології), а також розробляється типологія помилок метамови на рівні терміновикористання, судження, висновків.

Ключові слова: ергономіка, протомова, метамова, термін, деривація у мові науки.

В статье рассматриваются проблемы оптимизации умственной деятельности, в связи с чем предлагается унификация языка науки (прежде всего в сфере языкознания, логики, психологии), а также разрабатывается типология ошибок метаязыка на уровне терминопользования, суждения, умозаключения.

Ключевые слова: эргономика, протоязык, метаязык, термин, девиация в языке науки.

The article deals with the issue of mental performance optimization. The author offers the unification of the language of science (primarily, in linguistic, logical and psychological spheres) and is also developing a typology of mistakes in metalanguage terminology on the level terminology use, judgment and reasoning.

Key words: ergonomics, protolanguage, metalanguage, term, deviation in the language of science.

Нарощення знань внаслідок інформатизаційних процесів ставить нові вимоги до інструментарію розумової діяльності. Про необхідність удосконалення мови науки здавна дбали вчені – фахівці у різних галузях науки, філософи.

Словесно-мовні засоби, в яких реалізується думка, потребують належної діагностики, яка здатна пізнати як позитивні, так і негативні їх властивості.

Тому галузь знання, що вивчає закономірності розумової праці, ергономіка мисленнєвої діяльності привертає все більшу увагу дослідників.

У пропонованій праці міститься спроба розглянути особливості форм відображення дійсності – свідомості - побутово-повсякденної, наукової, естетичної, а також творця свідомості – відповідні різновиди мислення.

Вводяться терміни, що представляють мовні засоби побутово-повсякденного пізнання – протрітеми, естетичного – естетими.

Певну роль має відіграти і поняття-термін **протомова**, під яким розуміється етнічну, природну словесно-мовну форму спілкування, що виникла у процесі антропогенезу і глотогенезу.

Внаслідок розвитку науки у складі протомови виникає мовний прошарок, надбудова, що містить спеціальні засоби наукового пізнання об'єктів дійсності – **метамова**.

Особливе місце у роботі займає спостереження над девіаційними явищами у метамовних засобах – форми і вживання термінів, суджень, умовисновків.

Певна увага приділена і прагматичному аспекту, оцінці засобів і

запобіганню девіативних явищ.

Результати спостережень можуть бути використані при вивченні мовних дисциплін в установах освіти, а також у загальнонавчавній комунікативній практиці.

I. Ергономіка як теорія суспільного виробництва

Ергономіка (гр. *ergon* – праця, *nomos* – закон) - галузь знання, що вивчає трудові процеси з метою створення найкращих умов праці [17, 364].

Праця, трудова діяльність – це активне відношення до дійсності з метою досконального перетворення її [10, 9].

Діяльність є способом розв'язання проблем і суперечностей, підґрунтям яких є необхідність задовольнити певні потреби. Діяльність виникає внаслідок застосування розумових і фізичних зусиль, енергетичних спроможностей людини.

Існують два різновиди діяльності, праці – фізична, яка виробляє матеріальні продукти, що задовольняють життєві потреби людини (харчі, одягу, житло і под.), і розумова діяльність, праця, яка продукує знання, знакові моделі дійсності – духовні продукти, що відображають дійсність.

При цьому потрібно пам'ятати, що розумова діяльність, мислення формує знання й уміння, якими має володіти виробник матеріального продукту, оператор фізичної діяльності.

Отже, важливість розумової діяльності подвійна: вона, по-перше, пізнає дійсність і, по-друге, формує творчу здатність фізичної діяльності.

Саме тому, щоб удосконалити, зробити ефективнішою розумову працю, потрібно дослідити технологію розумового процесу: які матеріали в ньому використовуються, які засоби, інструменти вживаються, які способи їхнього застосування ужитковуються.

Якраз усе це і є метою даної розвідки.

II. Продуктивна функція розумової діяльності

Розумова діяльність – така функція людського мозку, що полягає у відображенні сутнісних закономірностей і відношень, які існують в об'єктивному світі [3: 44; 222].

Розумова діяльність тотожна поняттю мислення.

Мислення – психічний процес, вища форма відображення дійсності. Вихідним матеріалом для мислення є відчуття, сприйняття й уявлення, сенсорна основа.

Мислення є вищою аналітико-синтетичною діяльністю людини, в основі його лежить відзосердження і узагальнення. Мислення відбувається в операціях зіставлень, порівнянь, аналізу і синтезу, класифікації, передбачень, гіпотез.

Мислення – засіб, здатність пізнання світу.

Мислення продукує план дій, що має забезпечити виготовлення належного продукту. Цей план міститься у такій формі мислення, як ідея.

Ідея є теоретичною моделлю предмета, явища, вона містить у собі алгоритм дій, необхідних для досягнення поставленої мети. Ідея – необхідна складова створення не лише конкретного, матеріального, фізичного об'єкта. Вона є основою породження і одиниць свідомості, мислення – понять, суджень,

умовисновків, цілих теорій як вищої форми організації знання.

Так само, як і у випадку створення конкретно-матеріального продукту, ідея містить і загальну характеристику, алгоритм створення продуктів розумової діяльності.

Ідея має такі компоненти:

- 1) для чого створюється продукт, яке його функціональне призначення;
- 2) з чого, з якого матеріалу він має бути створений;
- 3) за допомогою яких інструментів, засобів він твориться;
- 4) які способи користування інструментами при цьому вживаються.

Програма діяльності є обов'язковою умовою для створення як конкретно-матеріального продукту, так й ідеального, мислительного.

Розглянемо виконання програми дій при виготовленні конкретно-матеріального виробу:

- 1) задуманий виріб має бути опорою для сидіння, підставкою для чогось;
- 2) має виготовлятися із дерева;
- 3) інструментами є сокира, пила, фуганок; гвіздки, шурупи, молоток, клей;
- 4) створення здійснюється рубанням, різанням, фугуванням; клеєнням, скріплення гвіздками;
- 5) продуктом є стілець.

Розглянемо процес мислення при створенні духовного продукту – знання.

Спочатку необхідно здійснити психічно-розумовий акт планування дій, створити ідею, яка є подібною при створенні матеріального продукту.

Коротко схему ідеї і послідовності дій за нею можна викласти в такий спосіб: мета дослідження, який продукт треба отримати, що дослідити;

матеріал опрацювання – об'єкт дослідження;

інструменти – засоби дослідження;

способи користування інструментами.

Тобто, дослідник дає відповідь на чотири питання:

що треба зробити; із чого; чим; як.

Наприклад, метою дослідження є вивчення синтаксичної структури твору письменника. Матеріалом є сам твір – об'єкт дослідження. Інструментами є запас знань із цієї сфери пізнання про синтаксичні категорії, систему понять - це засоби дослідження. Способами дослідження є зіставлення власних знань, власних засобів із тими синтаксичними засобами, що наявні у досліджуваному творі.

Внаслідок такого зіставлення дослідник отримує відомості про новаторські прийоми, авторські знахідки, оцінює використання синтаксичних елементів і способів зв'язку, а відтак розкриває функціональні особливості, змістову сутність твору.

Якщо в матеріальному виробництві взаємодіють фізично-тілесні речі, предмети, то в духовному виробництві взаємодіють знакові, розумові одиниці. У першому випадку артефакти, тобто створені людиною об'єкти дійсності, становлять техносферу, а в другому випадку артефакти утворюють ноосферу, семіосферу [13, 125].

Семіосфера – галузь гносеології, що займається порівняльним вивченням творення, побудови й функціонуванням знакових систем [27, 744].

Матеріальною основою мисленнєвої діяльності слугують нейрофізіологічні структури головного мозку.

III. Свідомість, її різновиди

Свідомість людини – здатність психіки відображати об'єктивну реальність [27, 763]. Свідомість є продуктом мислення – процесу відображення реальності [27, 572].

Розглянемо детальніше, як відображається у свідомості таке явище природи, як гроза.

Один спосіб має такий вигляд, у варіантах:

1. „Атмосферне явище, викликане бурхливою конденсацією водяної пари; супроводжуване електричним розрядом (блискавкою)” [3: 13, 5];

2. „Гроза – атмосферне явище, що полягає у виникненні електричних розрядів між хмарами або хмарою і поверхнею Землі. Часто супроводжується зливами, градом, сильним вітром” [24: 3, 175].

Другий спосіб має такий вигляд:

„Грім і блискавка з дощем або градом, що переважно супроводжується великим вітром” [21: 2, 179].

Третій спосіб: „Хмара насварилася вогненою різкою і заплакала” (Із журн.).

Розглянемо ці три способи відображення.

Перший спосіб використано в енциклопедичних виданнях. У першому варіанті вжито наукові терміни – атмосферне явище; конденсація водяної пари; електричний розряд. У другому варіанті – атмосферне явище; електричні розряди; поверхня Землі.

Перший спосіб – це наукове визначення. У ньому розкриваються причинно-наслідкові зв'язки явища: електричні розряди – тому і блискавка; бурхлива конденсація води, тому й дощ; як виникають електричні розряди. Цей спосіб оперує раціонально-теоретичними одиницями.

Другий спосіб опису базується на сенсорному, почуттєвому сприйнятті того, що відбувається: грим – чуємо, блискавку бачимо, дощ, вітер сприймається на дотик. Цей опис дає лише поверхове пізнання явища, це пізнання в основі має розсудкове мислення. Тут не розкриваються причинно-наслідкові зв'язки – немає відповіді на питання – чому і як відбувається явище.

У третьому способі бачимо емоційно-експресивний образ явища, створено художній образ сприйнятого явища.

Які ж висновки можна зробити із цього спостереження? Чи не свідчать вони про те, що свідомість людини здатна по-різному відображати дійсність?

Саме тому правомірно говорити про різновиди свідомості – науковий, побутово-популярний та художній. Відповідно слід говорити про існування трьох типів мислення – наукового, побутово-популярного, художнього.

Велика література присвячена науковому способу мислення, серйозні

доброби існують в аналізі художнього мислення (див. праці В. В. Виноградова, Б. О. Ларина [6; 12]). Є дослідження і засобів побутово-повсякденного мислення (див. праці [25; 26]).

У нашій розвідці здійснено спробу розглянути деякі аспекти технології наукового мислення, а саме, його інструментарій, засоби – поняття, судження, умовисновки, теорії.

Свідомість – це здатність психіки людини відобразити дійсність [27, 763]. А саме відображення здійснюється за допомогою мислення.

Під мисленням розуміється процес відображення реальності [27, 577]. Цей процес здійснюється за допомогою певних засобів. Які ж це засоби, одиниці мислення?

Такими є поняття, судження, умовисновки, теорії. Ці одиниці мають відмінність залежно від того, яку форму свідомості творить мислення. У побутово-повсякденному відображенні таку одиницю назвемо протрітемою (від лат. *protitus* – загальний, повсякденний). У науковому мисленні одиницею слугує наукове поняття. У художньому мисленні одиницею є естетема (від гр. ΑΙΣΤΗΤΗΣ – чуттєво сприйманий).

В усіх цих формах мислення основою є здатність людського мозку здійснювати абстрагування – за якого усуваються другорядні ознаки відображуваного об'єкта і в основу пізнання кладуться провідні, визначальні риси об'єкта. Але „другорядність” і „першорядність” цих ознак має різноякісний характер. Отже, інструментами, засобами мислення є поняття, судження й умовисновки. А способами мислення є порівняння, зіставлення ознак, аналіз, синтез, класифікація, гіпотези, припущення, верифікація, спостереження, експеримент.

Пізнання має дві сторони – наочне, сенсорне і теоретичне, раціональне, логіко-понятійне.

У подальшому зосередимось на раціональному пізнанні, основою якого є наука.

IV. Наука як спосіб пізнання дійсності

Наука є сферою людської діяльності, яка вивчає явища і процеси природи, суспільства і мислення, їхні властивості і відношення, досліджує закономірності розвитку об'єктів дійсності у причинно-наслідкових зв'язках між об'єктами [27, 582]. Наука створює власну, ідеальну, другу реальність [16, 227]. Наука знаходить своє вираження у знакових системах, як невербальних (фізика, хімія, математика), так і вербальних, словесно-мовних знаках, що є основною формою. Основними одиницями знакової системи науки є поняття.

Наукові поняття – одиниці мислення, що відображають глибинні, сутнісні властивості об'єкта. На відміну від наукових понять, побутово-повсякденні одиниці мислення – протрітеми, відображають поверхові властивості, основою яких є розсудкове мислення.

Наведемо приклад наукового поняття. „Людина – жива істота, що володіє мовомисленням, здатна створювати знаряддя виробництва і

користуватись ними для доцільного перетворення дійсності [3:47, 93]. У цьому визначенні враховано лише сутнісні ознаки із відстороненням другорядних ознак, таких як вік, стать, стан здоров'я, рід занять, рівень інтелекту, властивості темпераменту, морально-етичні властивості, тощо.

Наукове поняття є засобом згортання, згущення думки, засобом економії розумової енергії мислення. У визначенні одного знака – *людина*, використано шістнадцять знаків-слів. Втілюється поняття у знакову, лінгвальну форму, що має звукове або графічне вираження. Поняття може мати однослівну форму – *індукція*, або кількаслівну – *солевий розчин*, *розумова здатність людини*. Поняття є інструментом розумової діяльності – мислення. Словесно-знаковим втіленням поняття є термін.

Термін – мовно-словесний знак (МЗ), що виражає наукове поняття. Сукупність термінів – мовно-словесних знаків (МЗ) є одним із складників мови науки.

V. Мова науки

Поняття «мова науки» можна визначити через поняття мова. Мова – це знаряддя спілкування і засіб здійснення думки [7, 38].

Мова має дві форми існування: 1) невербальна і 2) вербальна, словесна, лінгвальна форма.

Невербальні наукові засоби застосовуються у математиці, фізиці, хімії і под. Але створюються вони і витлумачуються на основі словесної мови.

Розглянемо гносеологічні основи мови науки як суспільного явища. Однією з цих ознак є системність.

Висловлене У.Ч. Моррісом твердження про системний характер мови науки [18, 45] базується на тому, що всі об'єкти природи, суспільства, мислення мають системну будову, тобто системність є універсальною, всезагальною властивістю буття. Поняття системності мови науки активно вживається у сучасних дослідженнях [5, 31-37].

Всякий об'єкт має трійсту схему побудови. По-перше, він складається із елементів, одиниць; по-друге, між цими одиницями встановлюються взаємозв'язки; по-третє, елементи у взаємозв'язках творять функцію, роль, призначення об'єкта, його зміст. Саме функція, роль, призначення об'єкта є приводом для його створення.

Життєдіяльність, функція організму людини забезпечується взаємодією усіх органів. Системність як засаднича умова побудови будь-якої реалії дійсності проявляється в терміні, що твориться об'єднанням слів – елементів, які у своїх зв'язках виражають зміст (функцію).

Системність у сужденнях має своїми елементами терміни – поняття у своїх зв'язках, змістом чого є думка, відображення дійсності.

Умовисновок – теж системне явище, у ньому елементами виступають засновки, що у своїх зв'язках виражають результат зіставлення між ними, функцію, роль умовисновка.

Теорія як вища форма організації знань будується на основі зіставлення умовисновків.

Саме системний підхід, тобто вирізнення складників, елементів, інгредієнтів мисленнєвої одиниці, зв'язків між ними та функції, змісту її дозволяє здійснити аналіз, оцінку, наукову вартість певної одиниці.

Пізнати будь-який об'єкт – значить знайти і оцінити в ньому всі три складники, встановити причинно-наслідкові зв'язки між його структурою – елементів у зв'язках, і його змістом, функцією. Тому будь-яке дослідження носить структурно-функціональний характер.

У складі словесно-мовних засобів існує їхня основа, набір мовних знаків, що виникли внаслідок антропогенезу і глотогенезу. Пропонуємо назвати цей засіб спілкування і обміну думками – **протомовою** (від гр. ΠΡΟΤΩΣ – першість, первинність).

Розвиток інтелекту людини, здатність до вищого рівня мислення (наукового) і зумовило формування у складі протомови особливого прошарку, який дістав назву **метамова** [16, 65; 17, 184].

За Ю. Лотманом, метамова – це вербальні знаки, вторинна мова, що описує іншу мовну систему [13, 123].

Креатором, створювачем протомови є етнічна спільнота, суспільство. Креатором метамови є мовознавець, лінгвіст, а також спеціаліст певної галузі знання (фізики, хімії і т.п.)

Під метамовою розуміють набір термінів, що виражають наукові поняття. Так, метамовою для словесної мови є поняття *слово, речення, корінь, афікс, підмет, присудок* і под. Кожна галузь науки має свою метамову, що є результатом пізнання об'єктів різних наук. Об'єктом пізнання може бути вугледобування – тут одиницями метамови можуть бути – *шахта, вибій, лава, штрек*. Об'єктом пізнання можуть бути властивості речовин – їхній склад, будова, перетворення – все те, що вивчає хімія. Одиницями метамови цієї науки є *атом, атомна вага, молекула, реакція*, назва елементів періодичної системи Менделєєва – *вуглець, кисень, олово* тощо. За допомогою метамови, сукупності термінів здійснюється науковий опис.

Метамова є мовою науки. Мова науки є своєрідною надбудовою над природною мовою, повсякденно-побутовою [23, 31-37].

На відміну від протомови, що творилася стихійно, метамова є наслідком цілеспрямованого пошуку мовних знаків, що виражають процес і наслідок наукових досліджень. Проте це зовсім не є гарантією того, що метамовні знаки завжди є досконалими як за формою, так і за змістом.

Девіаційні явища у мові науки

Під девіацією (лат. *deviatio* – відхилення) розуміється порушення правил вживання мовно-словесних засобів, про що йдеться у працях Ф. С. Бацевича [2, 2000].

Нарощення знань у суспільстві, інформації [13, 394], інформаціогенезу, виникнення і функціонування інформатизації [16, 15], розширення вербального потенціалу інформаційних засобів,

електронно-комп'ютерна революція [11, 41] зумовили формування ентропійних явищ в інформативній галузі, дисперсії.

Під дисперсією розуміється ослаблення ступеня прояву організації системи, у даному випадку системи метамовних засобів, ослаблення контролю за знаннями. Про це твердив ще у ХУІ ст. французький філософ Мішель Монтень: „Розум людини, пригнічений нескінченною різноманітністю знання, втрачає здатність розібратись у цьому нагромуванні” [4, 194].

Тому все активніше лунають сигнали про необхідність упорядкувати мову науки. Про це одверто заявляє відомий американський учений Ч. У. Морріс: „Мова науки гостро потребує очищення, спрощення й упорядкування” [18, 46].

Оскільки знаряддям виробництва в розумовій діяльності є одиниці мислення – поняття, судження, умовисновки, теорія, у подальшому йде розгляд креативної вартості цих знарядь.

Девіація в терміновживанні.

Як відомо, безумовною властивістю викладу наукової теорії є дотримання трьох вимог: несуперечність, вичерпна повнота, гранична простота [9, 32]. Простежимо, як дотримуються ці вимоги в терміновживанні, здійснивши експертний аналіз на несуперечність.

Однією з важливих вимог до терміна є його однозначність. Порушення цієї вимоги проявляється у тому, що термін може бути носієм як онтологічного, так і гносеологічного значення.

Під онтологією (гр. ONTOΣ – буття; ЛОГОΣ - наука), розуміється учення про існування світу реалій, об'єктів дійсності незалежно від свідомості.

Під гносеологією (гр. ΓΝΩΣΙΣ – пізнання і ЛОГОΣ - наука), розуміється вчення про сутність і закономірність пізнання, теорія пізнання.

Отже, гносеологія є відображення у свідомості реальних об'єктів дійсності. Тому суміщення в одному терміні онтологічного і гносеологічного значення приводить до полісемії, є суперечливим явищем. Наведемо приклад. Під терміном *синтаксис* розуміється мовний рівень, - словосполучення, речення, правила побудови одиниць зв'язного мовлення. Це онтологічний план. Разом з цим слово *синтаксис* означає розділ мовознавства, що вивчає одиниці зв'язного мовлення. Це гносеологічний план.

В інших випадках терміни розрізняють ці два плани, наприклад, *лексика*, сукупність слів мови (онтологічний план) і *лексикологія* (гносеологічний план).

Як же уникнути двозначності терміна *синтаксис*?

Для позначення онтологічного плану можна вживати термін *синтактика*, для гносеологічного значення – *синтактологія*. Щоб уникнути двозначності терміна *морфологія*, можна вживати термін *морфеміка* – для позначення рівня морфем – онтологічний рівень, а для

гносеологічного рівня залишити термін *морфологія*.

Щоб усунути двозначність терміна *стилістика*, можна вживати цю форму для позначення онтологічного плану, а для гносеологічного плану використовувати форму *стилелогія*.

Другим різновидом полісемії термінів є суміщення значень «процес» і «результат». Наведемо приклади:

термін *комунікація* має два значення:

- 1) процес спілкування;
- 2) словесний текст, що виражає зміст.

Полісемічним є термін *метод*:

- 1) прийом, засіб дії. До нього співвідносним є *методика*;
- 2) принцип, спосіб пізнання. Співвідносним до нього буде *методологія*.

Багатозначним є термін *культура*:

- 1) все те, що створене людиною, артефакти як матеріальні, так і духовні;
- 2) тільки духовні артефакти - ступінь освіченості, мистецтво;
- 3) ступінь виховання, морально-етичне обличчя людини;
- 4) різновид сільськогосподарської рослини;
- 5) колонія бактерій, що вирощені в лабораторії у поживному середовищі.

Конкретизація значення полісемічних термінів здійснюється словесним контекстом, оточенням, поєднанням терміна зі словами різної тематичної приналежності.

Окремим різновидом є міжгалузева полісемія. Наприклад, термін *реакція* має різні визначення в залежності від того, в якій сфері знання він вживається:

- 1) відповідь організму на подразнення;
- 2) різка зміна самопочуття;
- 3) експериментальне дослідження шляхом хімічного, фізичного чи біологічного впливу, створення певних умов;
- 4) активний супротив суспільному прогресу.

Цей вид полісемії межує з явищем омонімії, у даному випадку міжгалузевою.

Полісемантизм термінів є девіаційним явищем, бо порушує умову термінотворення – їхню однозначність. Девіаційним явищем термінотворчої практики є також *синонімія*, коли одне і те саме наукове поняття знаходить вираження у різних словесних формах. Це прояв ізосемії, тотожності значення у поліваріантності форми. Про деякі аспекти розгляду цього явища йдеться в дослідженні сучасних термінологів*.

Один із випадків терміносинонімії трапляється тоді, коли значення, зміст може бути виражений цілісним, неперервним способом. Наприклад, у реченні – „Він прийшов додому і повечеряв”. Тут часова співвідносність дій – „спочатку прийшов, а потім повечеряв” – має цілісний вигляд. Цей

---

* Петрова Ольга. Термінологія і синонімія. // Українська термінологія і сучасність. Тези конференції. – К., 1991. – 242 с. (с. 224-225).

спосіб передається ланцюжком термінів – *симультанний, імпліцитний, холістичний, комплетивний, неперервний, цілісний*.

Та сама ситуація може бути описана іншим способом, коли часова співвідносність дій виражена: „коли він прийшов (після того, як прийшов), він повечеряв” (або „прийшовши, він повечеряв”). Цей спосіб опису виражається термінами – *аддитивний, суцесивний, континуальний, експліцитний, окремішний, роздільний*.

Ясно, що такий різнобій у терміновживанні не відповідає умові наукового викладу, а саме – несуперечності, а також вимозі простоти, викликає турбулентність у мисленнєвому процесі, мутабільність, нечіткість. Ця надлишковість завантажує довготривалу пам'ять, суперечить принципу економії мислення, призводить до зайвої витрати розумової енергії.

Створюється терміносинонімія представниками різних наукових шкіл у різні періоди, а також бажанням термінотворців витлумачити наукове поняття з позицій різних ракурсів.

Щоб усунути синонімію термінів, потрібно узгоджувати різні точки зору, утворивши як регіональні, так і міжнародні експертні структури.

В основу має бути покладена вимога деривативної здатності терміна, можливість утворення похідних, дотримання фоноестетичних вимог, економія звукомоторних зусиль мовців (локуторів), і слухосприймальних зусиль реципієнтів без порушення оптимального розміру словесного втілення.

Інструментами розумової діяльності, мислення є також судження й умовисновки.

Девіація у судженнях і умовисновках.

Судження виникає внаслідок взаємозв'язку понять, а умовисновок внаслідок взаємозв'язку суджень – засновків.

Судження, твердження – форма мислення, висловлення, в якому міститься ствердження або заперечення певних ознак, априклад: „Термін є словесна форма поняття”; „Собака не здатна літати”. Словесною формою судження є речення. В судженні висловлюється думка про щось, погляд, міркування, розкриваються закономірності явища, містяться зв'язки між ними.

Судження є знаковою формою, що відображає явища реальної дійсності, події, ситуації.

Умовисновок – засіб мислення, за допомогою якого із вихідного знання твориться нове знання. Умовисновок формується внаслідок зіставлення двох суджень – засновків. Наприклад: „Плоди всіх садових дерев їстівні” (більший засновок); яблуко – плід садового дерева (менший засновок); яблуко їстівне (висновок).

Умовисновок, в якому засновки відсутні, але припускаються, називається *ентимемою*. Наприклад: „Всякі метали електропровідні”; „Купуйте автомобілі „Судзукі”, бо вони найкращі”.

Девіативними, помилковими умовисновки виступають у двох різновидах – *софізмах і паралогізмах*.

Софізмом називається навмисно створений умовисновок, що спотворює істину, вводить в оману. Софізм базується на неправильному підборі засновків. Наприклад: „Те, що ти не втратив, у тебе є” (перший засновок); ти не втратив роги (другий засновок); у тебе є роги (висновок).

Прикладом софізму може слугувати такий вислів: „Цей собака має дітей, значить, він батько. Але це твій собака, значить, він – твій батько. Ти його б'єш, значить, ти б'єш свого батька” [27, 773].

Софізм античності: „Ахіллес ніколи не дожене черепаха, що йде попереду, хоча він йде вдсятеро швидше черепахи”. До софізмів можна віднести і парадокси, наприклад: „Не відкладай на завтра те, що можна зробити післязавтра”.

Софізми часто зустрічаються у політичній полеміці, коли вживаються різні налічки, фальсифікуються факти. Софізми – це навмисне порушення правил логіки, викладу змісту, хоча формальна побудова їх правильна.

На відміну від софізмів паралогізми є ненавмисним, мимовільним порушенням законів логіки, що призводить до хибних висновків. При цьому допускається порушення причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад: „Матюха, бажаючи збагатитися, ходив п'яний, бив людей” (із шкільного твору про „Бур'ян” А. Головка). Адже пияцтво і бійка не є умовою, причиною для збагачення. Ще: „Поїзд рушив тому, що паротяг дав свисток”.

Другим різновидом паралогізму є порушення родо-видових відношень, наприклад: „У лісі ростуть дерева і дуби”. Гіперонім *дерева* (родове поняття) стоїть поряд із видовим поняттям, гіпонімом *дуби*. Ще: „Залізниця побудована із заліза і рейок”.

Паралогічною є назва вищого навчального закладу, ректором якого є М. Поплавський: „Університет культури і мистецтва”. Адже тут однопорядково вжито родовий термін *культура*, і видовий термін – *мистецтво*, що є одним з атрибутів культури.

Паралогічним є також вислів: „Цього не може бути, тому що цього не може бути ніколи”.

Розглянуті у цьому розділі девіаційні явища у мовномисленнєвій діяльності свідчать про необхідність терапевтичних заходів для їхнього попередження та виправлення.

Висновки

Вивчення ергономіки – теорії суспільного виробництва, у своєму різновиді – розумової діяльності, привертає все більшу увагу дослідників. Підняти продуктивність праці в усіх галузях можна лише за умови створення високоефективних знарядь мислення й уміння застосовувати їх для створення продуктів життєдіяльності, що задовольняють матеріальні і духовні потреби людини.

Три форми мислення – побутово-повсякденна, наукова і художньо-естетична є формою відображення дійсності – це гносеологічна, пізнавальна основа духовного виробництва.

Особливе місце займає наука і як спосіб пізнання закономірностей у природі, суспільстві і мисленні, і як творець нового.

У даній праці розглянуто слово-мовні засоби як середовище, в якому реалізується, втілюється думка. Це інструменти мислення – поняття, судження, умовисновок, теорія.

Застосовані прийоми діагностики цих засобів дозволили виявити девіаційні явища у структурі і функції цих знарядь мислення.

Результати дослідження можуть знайти своє застосування у вивченні мови, логіки, психології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амосов Н.М. Моделирование мышления психики. – К.: Наука, 1965. – 304 с.;
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной девиатологии. – Львів, 2000. – 236 с.;
3. Большая советская энциклопедия. Второе издание. М. – т.1 – 50; 4. Борохов Э. Энциклопедия афоризмов. Мысль в слове. М.: 2000; Аст, 2001 – 720 с.; 5. Бряник Н.В. Язык науки как система // Семиотические аспекты научного познания. – Свердловск, 1981. – С. 31-37; 6. Виноградов В.В. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1968. – 155 с. 7. Выготский Л.С. Мышление и речь. Собрание соч. т. 2. - М. 1982; 8. Дон Тапскот. Электронное общество. Плюсы и минусы сетевого интеллекта. – М.: Рефл. Бук, 1999. – 432 с.; 9. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. Вып. 1. - М.: ИЛ, 1960. – 272 с.; 10. Зарицький М.С. Актуальні проблеми українського термінознавства. Підручник. К.: ІВЦ „Вид-во „Політехніка”, ТОВ, Фірма „Періодика”, 2004.– 128 с.; 11. Землянова Л.М. Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества. – М.: МГУ, 1999. – 301 с.; 12. Кови С. Семь навыков высокоэффективных людей. – Изд.: Альпина Бизнес Букс, Альпина Паблишер, 2007 – 380 с.; 13. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. Л.: Худ. лит., 1974. – 285 с.; 14. Лотман Ю.М. Семиосфера. – Санкт-Петербург, 2002. – 704 с.; 15. Мелещенко О.К. Комп'ютерні і телекомунікаційні технології як гарант інтеграції журналістики України в світовий інформаційний простір. – К., 1998. – 195 с.; 16. Нечаев В.В., Дарьян А.В. Человек и информационная цивилизация – ритмо-информационный подход. // Проблемы информатизации. – 1999. – С. 68-79; 17. Общество и книга. От Гуттенберга до Интернета. М.: Традиция, 2000. – 200 с.; 18. Русско-украинский словарь иностранных слов. – Харьков: «Прапор», 1999. – 392 с.; 19. Семиотика. Антология (Составление и общая редакция Ю.С. Степанова). – М., 2001. – 702 с.; 20. Семиотика и аспекты научного познания. (Сб. статей) – Свердловск: УРГУ, 1981 – 157 с.; 21. Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. М., 1971. – 132 с.; 22. Словник української мови. Т.1 – 11. – К., 1970-1980; 23. Туркин Л.П. Общекатегориальная структура мышления и язык науки // Семиотические аспекты научного познания. – Свердловск, 1981. – С. 31-37; 24. Українська Радянська енциклопедія. Видання друге. Т.1 -12; 25. Українське усне літературне мовлення (За ред. Білодіда І.К) . К.: Наук. думка, 1967; 26. Усне побутове літературне мовлення (За ред. М.А. Жовтобрюха). - К., Наук. думка, 1970; 27. Философский словарь – К. А.С.К., 2006. – 1056 с.; 28. Халимоненко Г.И. Основы научно-информационной деятельности.- К., 1980.– 119 с.; 29. Якимович Ю. Мир печати. Словарь-справочник. М.: Дограф, 2001. – 295 с.